

ERNEST SOSA'NIN ERDEM EPİSTEMOLOJİSİ

Kemal BATAK*

Öz

Bu makalede çağdaş erdem etiğinden hareketle bir erdem epistemolojisi geliştiren yaşayan analitik felsefecilerden Ernest Sosa'nın görüşlerini inceliyorum. Etikteki erdem teorisi fiil-temelli değil kişi temellidir; benzer şekilde, epistemolojideki erdem teorisi de inanç/önerme temelli değil kişi temellidir. Entelektüel erdem kavramıyla kişi temelli gerekçelendirme teorisi savunan Sosa, bu yolla, temelciliğin, bağdaşımcılığın ve Gettier sonrası problemlerin alternatifi olabilecek bir teori geliştirmiştir. Kökleri klasik epistemolojide Aristoteles'te, Aquinas, Descartes ve Reid'de bulunabilecek, çağdaş epistemolojide ise temelde Alvin Goldman epistemolojisine dayanan bu teori güvenilirliğin artırılmış bir versiyonudur. Bu epistemolojisinin en temel özelliklerinden biri temelcilik/bağdaşımcılık, içselcilik/dışsalcılık gibi dikotomilerden kaçınması ve epistemolojideki kutuplaşmaları uzlaştırarak aşmaya çalışmasıdır. Son olarak, Sosa erdem epistemolojisi Quineci radikal doğallaştırılmış epistemolojiye karşı epistemolojinin normatif bir disiplin olduğunu savunur.

Anahtar Kelimeler: Erdem epistemolojisi, Ernest Sosa, Entelektüel erdem, Güvenilirlik, Normativite.

Virtue Epistemology of Ernest Sosa

Abstract

In this article, I explore the views of Ernest Sosa, a living analytic philosopher who developed a virtue epistemology out of the contemporary virtue ethics. Virtue theory in ethics is person-based rather than act-based; and similarly virtue theory in epistemology is person-based rather than belief/proposition-based. In this way, Sosa who has defended person-based theory of justification with the aid of intellectual virtue, developed a theory that can be an alternative to foundationalism, coherentism and post-Gettier problems. The theory is a refined version of reliabilism and its roots can be traced back to Aristotle, Aquinas, Descartes and Reid in classical epistemology and it also basically depends on epistemology of Alvin Goldman in contemporary epistemology. One of the most important features of this epistemology is refrain from dichotomies such as foundationalism/coherentism and internalism/externalism and try to surpass polarization by reconciling them. Finally, virtue epistemology of Sosa defends epistemology as a normative discipline against Quineist radical naturalized epistemology.

Keywords: Virtue epistemology, Ernest Sosa, Intellectual Virtue, Reliabilism, Normativity.

Çağdaş felsefede erdemlere ve erdem etiğine olan ilginin G. E. M. Anscombe'nin "Modern Moral Philosophy" adlı makalesiyle başladığı söylenebilir.¹

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, (kemalbatak@sakarya.edu.tr).

1 Roger Crisp, "Introduction", Aristotle, *Nicomachean Ethics*, çev. Roger Crisp, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. xvii; G. E. M. Anscombe, "Modern Moral Philosophy", *Philosophy*, 33 (1958).Etikte sonraki önemli adımlardan biri MacIntyre'in çabalarına yansıtacaktır. Sosa ilk olarak 1980'de o ise 1981'de erdeme dikkat çeker. Bak. Ernest Sosa, "The Raft and Pyramid: Coherence versus Foundations in the Theory of Knowledge", *Midwest Studies in Philosophy* 5, (1980), s. 3-25; Alasdair MacIntyre, *After Virtue: A study in Moral Philosophy*, Notre Dame: Notre Dame University Press, 1981.

Benim makalemin konusu olan erdem epistemolojisinin ilk çağdaş² mudafii olan Ernest Sosa'ya kulak verirsek, onun *erdem etiğinden* hareketle *erdem epistemolojisi* geliştirdiğini³ ve hatta iki görüşün birbirini destekleyeceğine dair bir fikre sahip olduğunu görürüz.⁴ Görünüşe bakılırsa, erdem kavramı, 1980 öncesi, önce etikte, ardından 1980 ile birlikte, Sosa eliyle epistemolojide ve nihayet 2000'lere doğru psikolojide, örneğin, pozitif psikolojide⁵ öne çıkmış görünüyor. Muhtemelen insanın sadece "bencil bir gene" sahip olmadığı, aynı zamanda etik, epistemoloji ve psikolojide dikkate alınacak bir takım erdemlere de sahip olduğu şeklindeki bir yaklaşım bu gelişmelere ivme vermiştir. Bu açıdan bakılırsa, her üç alandaki erdeme dönüşüm insana dair yükselen bir optimizme de işaret eder. Bu yaklaşımın bir diğer mantıksal sonucu, insanın fiil ve inançlarının değil onların dayanağının odak noktası haline gelmeye başlamasıdır.

Makaleye erdem etiği ve erdem epistemolojisi arasındaki ilişki ile başlamak uygun olacaktır. Ardından kabaca şu soru(n)lara temas ediyorum: Bağdaşımçı ve temelci gerekçelendirme teorisinin hangi zaafı Sosacı entelektüel erdem kavramını doğurmuştur? Erdem epistemolojisinin klasik ve çağdaş felsefedeki kaynakları nedir? Modern Kartezyen akılcı epistemolojisinin alternatiflerinden olan güvenilirli gerekçelendirme teorisini ortaya çıkaran nedenler ve ayırıcı özellikleri nedir? Güvenilirli bir gerekçelendirme teorisi olan Sosacı erdem epistemolojisi hangi bakımlardan güvenilirlidir; ondan farkları, ona yönelik itirazları nedir? Yeni kötü cin problemi ve meta-bağdaşmazlık problemini çözmede erdem epistemolojisi etkin midir? Erdem epistemolojisine göre, epistemoloji normatif bir disiplin midir? Gerekçelendirme ve bilgi hangi çerçevede değerlendirici kavramlardır? Epistemik normlar nelerdir?

Yazımın girişinde de belirttiğim gibi, gerçekten de erdem etiği ve erdem epistemolojisi fiilden ve inançtan daha çok faile ve kavrayana, kişiye odak-

2 Sosa'nın "soyağacı"nda gösterilen John Greco, onun, teorik erdem yaklaşımını savunan *ilk modern yazar* olduğunu söyler. Bak. John Greco, "Sosa, Ernest (1940-)", *The Dictionary of Modern American Philosophers*, John R. Shook (ed.), Bristol: Thoemmes, 2005, s. 2287.

3 Ernest Sosa, "The Raft and Pyramid: Coherence versus Foundations in the Theory of Knowledge", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 189-190; Robert Audi, "Intellectual Virtue and Epistemic Power", *Ernest Sosa and His Critics*, John Greco (ed.), Malden: Blackwell Publishing, 2004, s. 3.

4 Ernest Sosa, "Introduction: Back to Basics", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 12.

5 Christopher Peterson, Martin E. P. Seligman, *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification*, Oxford: Oxford University Press, 2004. (Pozitif) Psikoloji-erdem ilişkisi için bak. Ali Ayten, *Erdeme Dönüş: Psikoloji ve Mutluluk Yolu*, İkinci Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.

lanır. Nitekim bu konuda Sosa şöyle der: “Buna göre bir performansı hünerli, bir fiili haklı, bir yargıyı bilge ya da uygun olarak övmek sadece fiili ya da yargıyı değerlendirmek değildir; fakat aynı zamanda tefekkür edilen kabiliyeti, karakter ya da aklı [değerlendirmektir].” Hem epistemolojide hem de etikte erdem odaklı bu görüş, failin fiillerine *haklı*, idrak edenin inançlarına *bilgi* şeklinde değer biçerken *özmede* mevcut olan pratik ya da entelektüel erdemlerden söz eder.⁶ Kişinin fiilleriyle ilgili haklılığından ve inançlarıyla ilgili bilgidenden söz ederken, zımnî olarak, o kişinin pratik ya da entelektüel erdemlerinden söz ederiz. Zira burada, çok farklı koşullarda, çok farklı seçim ve inançlara bakılırsa, özellikle bunların o kişiye nispeti o kişiyi hem erdemli hem de güvenilir kılar. Bu yüzden, erdem epistemolojisi, entelektüel erdemlerle, bilişsel erdemlerle ilişkili gerekçelendirmenin yeri olarak *kişiye* vurgu yapmasıyla diğer görüşlerden farklılaşır.⁷ O halde, erdem etiği ve erdem epistemolojisi ahlaki ve entelektüel iyiye -haklı fiil ve doğru inanca-kişiye ait bir nitelik olan erdemlerle ulaşacağımızı savunur.

Erdem etiğine göre, kişinin normatif nitelikleri fiilin normatif niteliklerinden daha aslidir. Bir diğer ifadeyle, “haklı fiil” “erdemli karakter”e dayanır. Bu erdem yaklaşımını epistemolojiye uygulayan Sosa’ya göre, kişinin normatif nitelikleri inancın normatif niteliklerinden daha aslidir. Bir diğer ifadeyle, “gerekçelendirme”, “bilgi”, “iyi delil” gibi epistemik normatif nitelikler entelektüel olarak erdemli karaktere, bilişsel faile, daha açık ifadeyle, entelektüel erdeme yani yetelerimize dayanır.⁸ İnancın normatif nitelikleri entelektüel olarak erdemli kişinin inanması nedeniyle ortaya çıkar. Öyleyse şöyle diyebiliriz: Etikteki erdem teorisi fiil-temelli değil kişi-temellidir; epistemolojide erdem teorisi inanç/önerme-temelli değil kişi-temellidir.⁹ Bir inancın gerekçelendirme gibi epistemik statüsünün entelektüel erdem gibi öznenin epistemik nitelikleri bakımından anlaşılması¹⁰ çağdaş epistemolojide önemli bir dönüşüme işaret eder. Burada müşterek bir biçimde her iki

6 Ernest Sosa, “Reflective Knowledge in the Best Circles”, *The Journal of Philosophy*, 94 (1997), s. 420; Ernest Sosa, *Reflective Knowledge: Apt Belief and Reflective Knowledge*, Volume II, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 189. İslam etiğinde özellikle “Kur’an ahlaki erdemleri” ve “Kur’an entelektüel erdemleri” ayrımı için bak. Recep Alpyagıl, “Virtue in Islam”, *The Handbook of Virtue Ethics*, Stan van Hooft (ed.), Durham: Acuman, 2014.

7 Sosa, *Reflective Knowledge: Apt Belief and Reflective Knowledge*, s. 187, 188.

8 Greco, “Sosa, Ernest (1940-)”, s. 2289. John Greco, “Virtue Epistemology”, *A Companion to Epistemology*, Jonathan Dancy, Ernest Sosa, and Matthias Steup (ed.), İkinci Baskı, Malden: Wiley-Blackwell, 2010, s. 76.

9 John Greco, *Achieving Knowledge: A Virtue-Theoretic Account of Epistemic Normativity*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), s. 42; Linda Zagzebski, AbrolFairweather, “Introduction”, *Virtue Epistemology: Essays on Epistemic Virtue and Responsibility*, Linda Zagzebski, AbrolFairweather (ed.), Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 3.

10 Matthias Steup, “Sosa, Ernest (1940-)”, *Macmillan Encyclopedia of Philosophy*, Donald M. Borchert (ed.), Detroit: Thomson and Gale, 2006, s. 135.

erdem (ahlaki ve entelektüel) öznenin fiillerinin ya da inançlarının kaynağıdır. Üstelik söz konusu fiil ya da inancın gerekçelendirilmesi erdeme dayanmasına, bu da *söz konusu kişinin* erdemli olmasına bağlıdır. Bir öznenin doğru inanca sahip olması değil entelektüel bir erdeme, yetiye dayanarak doğru inanca sahip olması, “bilgi”ye sahip olması demektir. Yoksa doğru inanca a) kazara bir şekilde, b) batıl inançlara dayanarak, c) beyin yıkaması sonucu vb. inanılabilir. Özellikle Gettier problemi sonrası gerekçelendirilse bile doğru inancın epistemik statüsünün sorgulanması ve bilgi olmaya yetmeyeceği çeşitli durumların olduğunun anlaşılması “gerekçelendirme” ile birlikte inancın doğruluğunun gözden düşmesine neden olmuştur. Az önce sözünü ettiğim üç durumun bir inancın doğru çıkmasına neden olabilmesi entelektüel erdemi bilgi için anahtar bir role yükseltir. Doğru gibi bir entelektüel iyiye ancak entelektüel erdemle ulaşıyorsak, epistemik olarak gerekçelendirilmiş sayılırız.

Erdem epistemolojisine yönelik çağdaş ilgi çağdaş analitik filozoflardan Sosa’nın 1980’de yayımladığı *The Raft and Pyramid: Coherence versus Foundations in the Theory of Knowledge* adlı makalesinde *entelektüel erdemden* ilk olarak söz etmesiyle başlar. Sosa, bu makalesinde temelci ve bağdaşımçı gerekçelendirme teorilerinin zaaflarının bulunduğunu uzunca savunarak¹¹ bu problemleri çözen ve söz konusu çatışmayı bertaraf eden bir kavram olarak makalenin sonunda çok kısaca, bir sayfa, bu kavrama değinir. Dolayısıyla, erdem epistemolojisinin en temel iki kavramından ilki olan entelektüel erdem kavramı, bilginin yapısına dair bir gerekçelendirme teorisi olarak, bir dikotomi sergileyen temelcilik ve bağdaşımçılık arasında “ezeli” sorunu çözerken ortaya çıkmıştır. Sonraki yazılarında ise ikinci bir husus olarak Sosa, bu yazıda detaylarına değineceğim üzere, Goldman’ın güvenilirliğine itirazlar yöneltir ve onu arıtarak kendi erdem epistemolojisiyle aşmaya çalışır.

Sosa tarafından ilk olarak *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology* adlı eserinin girişinde¹² *erdem epistemolojisi* kavramı kullanılır. Kendisiyle bir mülakat yapan *The Philosopher’s Magazine* onu, haklı olarak, erdem epistemolojisinin kurucusu olarak gösterir.¹³ Ki bu elbette çağdaş (modern?) erdem epistemolojisi için geçerlidir. Bu yaklaşımın temel kavramlarından *entelektüel erdemi* ise ilk olarak yukarıda söz ettiğim 1980 tarihli makalesinde (*The Raft and Pyramid: Coherence versus Foundations in the Theory of*

11 Sosa’nın bu konudaki fikirleri için şu çalışmaya bakılabilir. “Ernest Sosa’nın Temelci ve Bağdaşımçı Gerekçelendirme Eleştirisi”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, sayı: 21 (2016).

12 Sosa, “Introduction: Back to Basics”, s. 12.

13 Ernest Sosa, “An Interview with Ernest Sosa: The Philosopher’s Magazine, Fall 2011”, <http://www.ernestsosa.com/interviews.html>, 31.08.2016.

Knowledge) kullanan Sosa, kendisinin de yazının sonunda ifade ettiği gibi, etikteki erdem teorisinden hareketle epistemolojide erdeme dair bir teori teklif etmiştir.

Sosa, yukarıda andığım makalelerini birleştirdiği 1991 tarihli kitabının başında¹⁴ *erdem perspektivizmi* adını verdiği bir görüşü savunmaya ve geliştirmeye çalıştığını ifade eder. Dahası Sosa, genellik problemi ve burada da belli ölçüde yer vereceğim yeni kötü cin problemi çözümünde epistemik perspektifi kullanır.¹⁵ İkili bir bilgi ayırımına sahip Sosa, hayvani bilgi için entelektüel erdemi ve ondan daha üstün bir bilgi olan tefekkürü bilgi için *epistemik bir perspektifi* gerekli görür.¹⁶

Sosa'nın yukarıda andığım epistemoloji antolojilerinde sıklıkla alınan makalesinde, hem saf/radikal temelciliğin hem de saf/radikal bağdaşımıcılığın yetersizliklerini, zayıflıklarını göstererek entelektüel erdem kavramı etrafında "erdem perspektivizmi" adını vereceği erdem epistemolojisini savunmasının ayrıca bir önemi vardır. Şöyle ki temelcilikte, temel olan ve temel olmayan inançlar arasında çokça ya da saymadığımız kadar inancımız vardır;¹⁷ ancak temel olmayan inançları temel inançlara dedüktif bir yolla nasıl ulaştırabiliriz? Oysa Sosa'nın erdem epistemolojisi, bir inancın gerekçelendirilmesi için -sayısız ya da belirsiz dedüktif/çıkarımsal inançlar arası ilişkiyi değil- sadece entelektüel erdeme dayanmasını yeterli görür. Erdem epistemolojisinde temel-temel olmayan inanç ayırımı ve bu ayırımı sonsuzca inanç (bilinçaltı inançların da eklenmesiyle) varsayımı bir itiraz olarak sunulamaz. Bu onun Kartezyen temelciliğe karşı bir üstünlüğüdür.

Sosa'ya göre, temelciliğin gerekçelendirme teorisinin yanında bağdaşımıcılığın gerekçelendirme teorisinin de bazı zaafları vardır. Geçmişî Platon'un *Meno*'suna kadar dayanan ve felsefe tarihinde geniş bir şekilde kabul görmüş Argümantatif Gerekçelendirme Teorisine (AGT) göre, bir inancın gerekçelendirilmesi için o inanç lehine gerekçelendirilmiş nedenlere ihtiyaç duyarız. Bu yaklaşımı savunan bağdaşımıcı Donald Davidson ve Richard Rorty, sırayla, şöyle derler: "Bağdaşımıcı teoriyi öne çıkaran şey, basitçe, bir inancı savunmak için başka bir inanç dışında hiçbir şeyin neden sayılamayacağıdır." "Hiçbir şey zaten kabul ettiğimiz şeye dayanmaksızın gerekçelen-

14 Ernest Sosa, "Sources and Acknowledgments", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. ix; karş. Ernest Sosa, "Reliabilism and Intellectual Virtue", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 145.

15 Sosa, "Introduction: Back to Basics", s. 12.

16 Bu konuda daha detaylı bilgi için şu makaleme bakılabilir: "Ernest Sosa'da Hayvani Bilgi ve Tefekkürü Bilgi", *Kutadgubilig*, Sayı: 32 (2016).

17 Sosa, "The Raft and Pyramid: Coherence versus Foundations in the Theory of Knowledge", s. 173-174.

dirme sayılmaz; bağdaşımın dışında bir test bulmak için inançlarımızı ve dilimizi terk edemeyiz.”¹⁸

Sosa, AGT’yi yeniden şöyle ifade eder: “Bir inancın gerekçelendirilmesi için öznenin onu gerekçelendirmesi ya da gerekçelendirmiş olması [gerek]; bir kişinin bir inancı (gerçekten ve başarılı bir şekilde) gerekçelendirmesi için doğru bir şekilde ve ciddi bir şekilde o inanç lehine mülahazaları ve nedenleri kullanılmalıdır.”¹⁹ Bir önermeye dair inancımızın epistemik bir otoriteye (gerekçelendirme, delil, güvence) ya da pozitif epistemik statüye sahip olması için niçin öznenin o inanç lehine (içsel) nedenler göstermesi (AGT) gereksin? Sosa’ya göre, AGT’nin sorunlu olma nedeni, kişinin inanç lehine kullanacağı nedenlerin sürekli bir sonraki gerekçelendirilmiş nedeni gerektirmesi ve böylece kısır döngüye düşülmesidir. Eğer bağdaşımın ifade ettiği gibi gerekçelendirmenin bir sonraki nedenle değil bağdaşımın kendisi ile yani bir inancın bağdaşım göstermesi yoluyla olacağına dair bir cevap verilirse ya da yine gerekçelendirmenin bağlamsal bir şekilde toplumun öngördüğü standartlara uyumlu olmasıyla biteceği söylenirse, AGT’nin yukarıda söylediği gerekçelendirilmiş nedenlerden vazgeçildiğini, “bağdaşım” ve “toplumsal standart” gibi iki *ilave* unsurun daha gerekçelendirme oluşturucu nitelik olarak görülmeye başlandığını ve dolayısıyla AGT’nin başarısız olduğu söyleyebiliriz.²⁰ Kartezyen temelciliğin yanında öznenin İ inancının gerekçelendirilmesi için epistemik nedenleri kullanmasını savunan bağdaşımçı gerekçelendirme teorisi de ciddi epistemik sorunlarla karşı karşıyadır. O halde burada da yeni bir epistemik gerekçelendirme teorisine ihtiyaç var gibi görünüyor: Sosa, bir inancın bilgi için gerekli epistemik gerekçelendirmeye (otorite, güvence) ancak entelektüel bir erdeme, yetiye dayanması yoluyla sahip olabileceğini savunur.

Ulaştığımız noktayı şöyle özetleyebiliriz: Yukarıda erdem ahlaki ve erdem epistemolojisi ayırımında altını çizdiğim üzere, temelcilik ve bağdaşımçılık gerekçelendirilmiş inancı ve bilgiyi *inancın niteliklerine* odaklanarak açıklar. Temelcilik inançların birbirleriyle mantıksal ilişkilerine ve duyu deneyimi ile ilişkilerine odaklanmışken, AGT’nin de gösterdiği gibi, bağda-

18 Donald Davidson, "A Coherence Theory of Truth and Knowledge," in Dieter Henrich, ed., *Kant oder Hegel?* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1983), s. 423-38, 426; Richard Rorty, *Philosophy and the Mirror of Nature* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1979), s. 178’den aktaran Sosa, "Introduction: Back to Basics", s. 8

19 Sosa, "Introduction: Back to Basics", s. 8.

20 Greco, "Sosa, Ernest (1940-)", s. 2287-2288; Ernest Sosa, "Nature Unmirrored, Epistemology Naturalized", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 87, 88, vd.; Ernest Sosa, "Theories of Justification: Old Doctrines Newly Defended", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 108, 109 vd.

şımcılık, inançların kendi aralarından sergiledikleri bağdaşıma dair mantıksal ilişkilerine odaklanır. Oysa Sosa erdem epistemolojisi, öncelikle, “inançlardan” ziyade “kişinin” doğruya dair sahip olduğu bir eğilimi ifade eden *entelektüel erdeme* odaklanır. Dolayısıyla o “kişinin” bu temel niteliklerinden “inançlara” gider.²¹

Erdem Epistemolojisinin Kökleri ve Çağdaş Erdem Epistemolojisi

Sosa erdem epistemolojisinin yukarıda sözünü ettiğim bu köklü değişikliği Aristoteles erdem epistemolojisi ile de ilişkilidir. Aristoteles'te erdemler “ruhun parçası” iken Sosa'da “kişi”ye aittir, denebilse de, ruh, Aristoteles'te “kişi”den bağımsız değildir.²² Sosa, kendi erdem epistemolojisinin kişiye öncelik vermesini açıklamadan önce Aristoteles'ten şu alıntıyı yapar:

Düşünce, fiil ya da üretimle değil de temaşa ile ilgilendiğinde onun iyi ya da kötü olmasını teşkil eden şey doğruluk ve yanlışlıktır. Zira doğruluk düşündüğü şeyin bir fonksiyonudur... Bundan dolayı anlayan parçanın her birinin fonksiyonu doğrudur ve böylece her bir parçanın erdemi bu parçaya bilhassa doğruyu kavratandır.²³

Erdem epistemolojisinin bir gerekçelendirme kaynağı, yeri olarak kişiyi sadece “inanca” karşı değil güvenilirliğinin “güvenilir süreçlerine” karşı da öne aldığı söylenebilir.²⁴ Böylece kişide yerleşik bir hal olan erdem, güvenilir bir şekilde fonksiyonel olmasıyla doğru inanca ve bilgiye ulaşabilir.

Güvenilirci ve bağdaşımçı bir görüş olan erdem perspektivizmi yukarıda sözünü ettiğim ikili bilgi ayrımı yapması bakımından²⁵ ve ayrıca Kartezyen rasyonel sezgi ve dedüksiyon gerekçelendirme kaynaklarına algı, içgözlem, induktif ve abdüktif akıl yürütmeyi de ilave etmesi bakımından Kartezyendir. Sosa, bu benzerliğin “yapısal” olduğunu “içerik” bakımından olmadığını altını çizerek belirtir.²⁶ Öyleyse Aristoteles erdem epistemolojisinin çok genel niteliklerini alan Sosa epistemolojisi neredeyse bütünüyle, Kartezyen içerikten olduğu kadar ondan da muaftır. Sosa, erdem epistemolojisinin kökleri konusunda şöyle der:

21 John Greco, John Turri, “Virtue Epistemology”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/epistemology-virtue/> erişim: 12.01.2016.

22 Bu konuda daha geniş bilgi için benim şu yazıma bakılabilir: “Aristoteles'te Entelektüel Erdemler”, *Felsefe Dünyası*, Sayı 63 (2016).

23 Aristotle, *Nicomachean Ethics*, T. Irwin trans. Indianapolis: Hackett, 1985, 1139a27-30'dan aktaran Sosa, “Reflective Knowledge in the Best Circles”, s. 419.

24 Sosa, “Reflective Knowledge in the Best Circles”, s. 419.

25 Ernest Sosa, *A Virtue Epistemology: Apt Belief and Reflective Knowledge*, Cilt I, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 128-129.

26 Sosa, “Reflective Knowledge in the Best Circles”, s. 423.

Benim geniş kapsamlı amacım, (Bunların hiçbiri tüm yönleriyle onu savunmasa da) Aristoteles, Aquinas, Reid ve özellikle Descartes'ta bulunan bir gelenekle uyumlu olarak bir tür erdem epistemolojisi sunmak ve onun ışığını şüphelilik çeşitlerine, sezgilerin doğası ve statüsüne ve epistemik normativiteye çevirmektir.²⁷

Sosa kendi yaklaşımının, klasik isimler bir tarafa, dışsalıcı güvenilirliği savunan şu çağdaş isimlerle de benzerliği olduğunu ifade eder: Frank Ramsey, David Armstrong, Fred Dretske, Alvin Goldman, Robert Nozick, Marshall Swain.²⁸ Dolayısıyla Sosa'nın yaklaşımı geleneksel felsefe ile ilgili olduğu kadar güvenilirli dışsalılığı savunan çağdaş filozoflarla da benzerlikler gösterir.

Erdem epistemolojisinin geniş yelpazesi içinde, Sosa gibi, Jonathan Kvanvig, John Greco, Alvin Goldman ve Alvin Plantinga entelektüel erdemleri bilişsel yetiler ya da güçler olarak anlarken L. Code, J. Montmarquet, L. Zagzebski gibi epistemologlar onu entelektüel cesaret, entelektüel dürüstlük gibi ahlaki erdemlere benzer bir tarzda *karakter özelliği* olarak anlarlar.²⁹ Erdem epistemolojisini savunan önemli çağdaş filozoflardan olan Plantinga'nın konumunu bu konuda ona adanmış Roberts ve Wood'un kitabı şöyle ifade eder: "Plantinga, Sosa gibi epistemolojisini yetilerin performansına odaklanmış olsa da Sosa'dan farklı olarak erdem dilini kullanmaz. Bize göre, onun epistemolojisi henüz başlamakta olan bir erdem epistemolojisidir." Onların buna dair gösterdikleri gerekçeye göre, bilgiyi güvencelenmiş doğru inanç olarak tanımlayan Plantinga, güvence ile *yetilerin* doğru işlevini ilişkilendirir. Buna göre, "doğru işlev" kavramı klasik ve ortaçağdaki erdem tasavvurunu hatırlatmaktadır. Bu tasavvura göre, insani işlev erdemlere dayanır; epistemik işlev de epistemik erdemlere dayanır. Ancak söz konusu kitap onun *Warranted Christian Belief* de Tanrı bilgisinde duygulara yer vererek doğru işlevi karakterle ilişkilendirdiğini savunur.³⁰

Bu yazıda erdem epistemolojisi versiyonunu sunduğum Ernest Sosa, Alvin Goldman ve Alvin Plantinga ile birlikte kendilerinin, üçünün, erdem epistemolojisini savunduklarını, aralarındaki geniş anlaşmaya bakılırsa görüşleri arasındaki farkın asgari düzeyde olduğunu ve erdem epistemolojisinin zaten genel güvenilirliğin bir türü olduğunu ifade eder.³¹ Yine bilginin

27 Sosa, *A Virtue Epistemology: Apt Belief and Reflective Knowledge*, s. xi.

28 Sosa, "Introduction: Back to Basics", s. 10; Sosa, "Reliabilism and Intellectual Virtue", s. 131.

29 Greco, "Virtue Epistemology", s. 75; Robert C. Roberts, W. Jay Wood, *Intellectual Virtues: An Essay in Regulative Epistemology*, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 7.

30 Roberts, Wood, *Intellectual Virtues: An Essay in Regulative Epistemology*, s. 7-8.

31 Ernest Sosa, "Three Forms of Virtue Epistemology", *Knowledge, Belief, and Character: Readings in Virtue Epistemology*, Guy Axtell (ed.), Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, 2000, s. 39, 40.

bağlamsal bağlılığını savunan Sosa, bir başka bağlamsal bağlılığı savunan Plantinga'nın "yetilerimiz ya da erdemlerimizin" uygun bir çevrede doğru bir şekilde çalışıyorsa bize bilgi vereceğini savunduğunu belirtir.³² Sosa, dört tür gerekçelendirme teorisinden biri olarak gösterdiği *erdem perspektivizmi*-nin altında "Teistik Dizayn ile Epistemoloji" altbaşlığı açar ve burada Plantinga'nın genellik problemi çözümünü irdeler. Yine Plantinga ve kendi teorisini "...bizim yetilerimiz ya da erdemlerimiz..." ifadesiyle vererek³³ Plantinga'nın erdem epistemolojisini savunduğuna işaret etmiş olur.

Ahlaki erdemlere dayanarak bir erdem epistemolojisi savunucusu olan Linda Zagzebski, Sosa gibi, yetilere odaklansa da, Plantinga'nın, epistemolojisinde erdem kavramını kullanmadığına dikkat çeker; bununla beraber onun epistemolojisinin de bir erdem epistemolojisi versiyonu olduğunu belirtir.³⁴ Çağdaş epistemoloji literatürünün gördüğü en nitelikli ve artık klasikleşmiş, Sosa'nın da editörlüğünü yaptığı, antolojide³⁵ "Erdem Epistemolojisi ve Bilginin Değeri" başlıklı bölümde³⁶ Plantinga'nın *Warrant and Proper Function*'ının ilk bölümüne yer verilmesi, Sosa'nın bu ekolü başlatan makalelerine yer verilmemesi, belki Sosa'nın feragati, tevazuu olarak okunabileceği gibi, Plantinga'nın erdem epistemolojisinin bu görüşü temsilde gösterdiği gücü de gösterebilir.

Güvenilircilik ve Erdem Epistemolojisi

Yukarıda erdem epistemolojisinin güvenilirliği bir formu olduğuna işaret edilmişti. O halde asli bakımdan öneminden dolayı bu konuya daha yakından eğilmek gerek. Epistemolojide dışsalcılık, güvenilirlik ve naturalizm görüşlerinin ortaya çıkış nedeni olarak, en azından kısmen, modern Kartezyen epistemolojinin inanç oluşturma süreçlerini radikal bir şekilde entelek-

32 Ernest Sosa, "Intellectual Virtue in Perspective", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 276. Plantinga'nın bu fikirleri için bak. Plantinga, *Warrant and Proper Function*, New York: Oxford University Press, 1993; Plantinga, *Warrant: The Current Debate*, New York: Oxford University Press, 1993; Ayrıca benim şu eserimin üçüncü bölümüne bakılabilir: *Tanrı'yı Bilmek: Alvin Plantinga'nın Din Felsefesinde Tanrı ve Epistemoloji*, İkinci Basım, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.

33 Ernest Sosa, "Beyond Scepticism, to the Best of our Knowledge", *Mind*, Sayı: 97, (1988), s. 173, 174.

34 Linda Zagzebski, "Virtue Epistemology" *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Version 1.0, London and New York: Routledge (1998).

35 *Epistemology: An Anthology*, Ernest Sosa, Jaegwon Kim, Jeremy Fantl, Matthew McGrath (ed.), Malden: Blackwell Publishing, 2008.

36 ki dikkat edilsin ilk baskıdaki bölüm başlığı şudur: "Erdem Epistemolojisi ve Doğru Bilişsel İşlev". Bilindiği gibi *doğru işlev* (proper function) kavramı Plantinga'ya ait bir kavramdır. Bak. *Epistemology: An Anthology*, Ernest Sosa, Jaegwon Kim (ed.), Malden: Blackwell Publishing, 2003, s. 433.

tüalize etmesine ya da öznelştirmesine bir tepki olarak görebiliriz. Kartezyen temelci resme göre, az sayıdaki temel inançlardan temel olmayan inançlar çıkarımsal olarak gerekçelendirilir. Temel inançlar ise çıkarımsal olmayan bir şekilde gerekçelendirilmiştir. Algısal inançlar, duyu verisi/görünüşü hakkında dolaysız olarak bildiğimiz doğrulardan çıkarımlandır. Geçmiş bilgisi, diğer zihinlere dair bilgi de aynı şekilde *çıkartımsal* bilgidir. Kişi P önermesine, D önermesine makul bir şekilde inanması sonucu inanabilir ki bu önermelerin doğruluklarına dair ilişki en azından olasılık arz eder. Kartezyen temelcinin çıkarım için -dedüktif geçerlilik gibi- çok yüksek standartlar koyması nedeniyle şüpheciliğin ciddi bir seçenek olarak belirmesi, hele hele sağduyu inançları için, şaşılacak bir şey değildir.³⁷ Böylece yapısı itibariyle içselci olan geleneksel epistemolojiye karşı, Gettier probleminin de ivme vermesiyle, güvenilircilik olarak dışsalcılık bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır.

Sosa'nın ifadesine göre, bugün epistemolojide iki ana görüş mevcuttur: Güvenilircilik (dışsalci temelcilik)³⁸ ve Bağdaşıcılık. Ona göre, bu iki gerekçelendirme görüşü birbirine öylesine derinden bağlıdır ki birinin esaslı bir savunusu diğerinin önemli bir unsurunu içermek durumundadır. Belki de bu nedenle, o, aslında uzlaştırmacı yaklaşımıyla bu iki rakip alternatifi radikal biçimleriyle eler; bununla beraber, *erdem perspektivizmi* iki görüşün uzlaştırıcı, barışçı bir alternatifidir.³⁹ Foley'in ifadesiyle, Sosa'nın görüşleri, güvenilirciliğin, geleneksel temelcilik ve bağdaşımçı gerekçelendirme kuramının bir uzlaşımıdır. Onun erdem kuramının erdemlerinden biri zorunlu olmayan kutuplaşmalardan kaçınmasıdır.⁴⁰

Tek başına klasik temelcilik, *-inançlar arası* bağdaşımı savunması nedeniyle, tek başına saf bağdaşımçılık-, içsel ya da zihinsel faktörlerin hangi inancın gerekçelendirileceğini belirlediğini savunduğu için şartlı güvenilirlik ya da nedensel bağlılık gibi dışsal faktörlerin, içsel faktörlerde mevcut olmadıkça, gerekçelendirme koşulları arasında olmadığını savunur. İçsel faktörlerin bir inancı gerekçelendirmeye yeteceği fikri doğru mudur? Kendileri gerekçelendirmeye ihtiyaç duymayan temel inançları söz konusu zihinsel hallerle sınırlayan temelcilik, dış dünya hakkındaki inançların bu zihinsel hallere dayanarak nasıl gerekçelendirileceği konusunda, yukarıda söz ettiğim şüpheciliği ciddi bir seçenek haline getirecek bir biçimde, ciddi bir problemle karşılaşmıştır. Sosa, bu tarz bir klasik temelciliğe, daha önce işaret

37 Richard Fumerton, "Achieving Epistemic Ascent", *Ernest Sosa and His Critics*, John Greco (ed.), Malden: Blackwell Publishing, 2004, s. 73.

38 Sosa, "Beyond Scepticism, to the Best of our Knowledge", s. 163.

39 Sosa, "Introduction: Back to Basics", s. 12.

40 Richard Fumerton, "Sosa's Epistemology", *Philosophical Issues*, Cilt 5, (1994), s. 15.

ettiğim gibi, meydan okumuştur.⁴¹ Bu çerçevede, bu tarz içselci epistemolojiye karşı çıkan Sosa erdem epistemolojisi, uzlaştırma karakteri gereği, bağdaşımcılık ile içsel/subjektif gerekçelendirme ve bilgiyi, güvenilirlik ile dışsal/objektif gerekçelendirme ve bilgiyi, bir başka ifade ile, tefekkürî bilgi ve hayvani bilgiyi bir arada savunur. Bu da tekrar gösteriyor ki Sosa epistemolojisinin temel tezlerinden biri, epistemolojide yaygın bir şekilde benimsenen dikotomileri yanlış olarak görmesi,⁴² yukarıdaki ifadeyle, uzlaştırması, barıştırmasıdır.

Demek ki Sosa'nın erdem perspektivizmi bilginin yapısına dair bir tartışma yürüten hem temelcilik ve hem bağdaşımcılığın ve bilginin doğasına dair bir tartışma yürüten hem içselcilik ve hem dışsalcılığın uzlaştırılmasını ifade eder. Sosa erdem perspektivizmi temel bilginin niçin temel olduğunu, başka bir inanca hangi üstün statüden dolayı dayanmadığını açıklayamayan temelciliğe karşı çözüm olarak bilginin çıkarımsal olmayan yetilere, nihai (temel olan!) entelektüel erdeme dayandığını söyler (Çıkarımsal akıl gibi bazı entelektüel erdemlerin çıkarım yaptığı açık; ancak algı, hafıza gibi yetiler çıkarımsal değildir.) ve böylece bir tür yeti güvenilirliğini savunur. Böylece erdem perspektivizmi çıkarımsal olmayan dayanak konusunda temelci unsuru içerik olarak olmasa da yapısal olarak bünyesinde korur. Öte yandan, bir inancın gerekçelendirilmesi için onun başka bir inançla onun da bir başka inançla ... bağdaşması gerektiğini savunan ve böylece kötü tabiatlı *döngüsel* bir gerekçelendirme teorisi savunan (Kötü tabiatlı bir döngü nasıl iyi bir epistemik değer olan gerekçelendirmeyi üretir?) bağdaşımcılığa karşı o, kendisi bir entelektüel erdem olan "bağdaşım-arayan akıl" kişiye bir perspektif vererek bilgiyi perspektife dahil eder; böylece bir *erdem olan* bu akıl içinde inançların bağdaşımı erdemli bir hale gelir, şeklindeki görüşünü savunur. Öyleyse erdem perspektivizmi bu iki "uzlaşmaz", "karşıt" görüşün sorunlarını erdem epistemolojisi ile çözen melez bir bilgi teorisidir. Sosa'ya göre, Kartezyen yanılmaz rasyonalizmin başarısızlığı karşısında beliren epistemolojik seçenek güvenilirlikçiliktir:

"Rasyonalizm tarafından yanılmaz (infallible) yetiler şart koşulmuştur. Ancak *mükemmel* güvenilir kesinliği ile birlikte saf rasyonalizm başarısız bir epistemolojidir. Daha gerçekçi ardıl bugün dikkatimizi gerektiriyor: *Güvenilircilik*, bir inanç ancak ve ancak güvenilir bir şekilde doğruyu veren ve yanlıştan

41 Richard Feldman, "Foundational Justification", *Ernest Sosa and His Critics*, John Greco (ed.), Malden: Blackwell Publishing, 2004, s. 42.

42 Ernest Sosa, "Two False Dichotomies: Foundationalism/Coherentism and Internalism/Externalism", *Pyrrhonian Skepticism*, Walter Sinnott-Armstrong (ed.), Oxford: Oxford University Press, 2004.

sakındıran bilişsel bir süreç tarafından üretilmiş ya da desteklenmiş ise epistemik olarak gerekçelendirilmiştir [diyen] görüştür.”⁴³

Güvenilircilik, bu görüşün en esaslı savunucusu olan Alvin Goldman’ın da belirttiği üzere, genellikle, doğallaştırılmış epistemolojinin bir türü olarak görülür.⁴⁴ D. M. Armstrong, Goldman gibi güvenilircilerin yaklaşımının, belli bir çerçevede bilginin kişinin çevresiyle karmaşık nedensel etkileşimine dayandığını şöyle ya da böyle varsayan doğallaştırılmış epistemolojiyle uyumlu olması pek çok epistemoloğu kendisine çekmiştir.⁴⁵ Bir başka ifadeyle, doğallaştırılmış epistemolojiyi cazip bulanlar dışsalçı güvenilirciliğe meyletmişlerdir.

Goldman’ın genel güvenilirciliğine göre, bir inanç elde etme, oluşturma süreci güvenilirse ancak o zaman söz konusu inanç gerekçelendirilmiştir. Goldman buna ilk aşamada *tarihsel güvenilircilik* der ki bu görüşün bilinen adı *süreç güvenilirciliği*dir; zira burada inancın gerekçelendirilmesi, hakim teorilerde olduğu gibi, inancın elde edildiği zamana, ana ait değil,-ki o buna Şimdiki Zaman Dilimi teorileri der-ondan önceki tarihe aittir. Oysa gerek Kartezyen temelci gerekse bağdaşımçı gerekçelendirme teorileri bir inancın gerekçelendirme statüsünü inananın *şimdiki zihinsel halinin* bir fonksiyonu olarak görür. Goldman’ın tarihsel gerekçelendirilmiş inanç teorisi, onun daha önce savunduğu, nedensel bilme teorisi ile ilişkisi nedeniyle, inancın öncesinin, nedensel soyunun gerçekte güvenilir olmasını talep eder.⁴⁶ O halde, güvenilirciliğe göre bir inancın gerekçelendirilmesi bilişsel failin şimdiki zihinsel halinin değil tarihsel, nedensel soyunun bir fonksiyonudur.

Şartlı ya da empirik inançlarda bir inancın güvenilir bir türe ait olması demek inancın kaynağı ile ilgili nedensel bir türe ait olması demektir. Örneğin, P inancımın kaynağı ben farkında olmasam da, hatırlamasam da algıya, herhangi bir algısal yetiye dayanıyorsa, Sosa’nın bu Goldmancı nedensel bilme teorisine göre, bilgi olacaktır. Bunu sağlayan hafızanın algıya nedensel olarak bağlanmasıdır.⁴⁷

43 Ernest Sosa, “Knowledge and Intellectual Virtue”, *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 237.

44 Alvin I. Goldman, “Reliabilism”, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Version 1.0, London and New York: Routledge (1998).

45 Richard Foley, “A Trial Separation between the Theory of Knowledge and the Theory of Justified Belief”, *Ernest Sosa and His Critics*, John Greco (ed.), Malden: Blackwell Publishing, 2004, s. 59-60; Alvin I. Goldman, “A Causal Theory of Knowing”, *The Journal of Philosophy*, Cilt 64, (1967).

46 Alvin I. Goldman, “What is Justified Belief”, *Epistemology: An Anthology*, Ernest Sosa, Jaegwon Kim, Jeremy Fantl, Matthew McGrath (ed.), Malden: Blackwell Publishing, 2008, s. 341-342.

47 Ernest Sosa, “The Coherence of Virtue and the Virtue of Coherence”, *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 196.

Sosa, erdem perspektivizmini temelcilik ve bağdaşımcılık teorilerinin saf haline karşı savunduğu gibi, tarihsel güvenilirliğe yönelttiği itirazlar bağlamında da savunur. Bu çerçevede, Sosa'ya göre, dışsalcılık ya da güvenilirliğin çözmesi gereken iki problem ya daiki itiraz vardır. Bu itirazlardan biri güvenilirliğine *zorunluluğuna* diğeri *yeterliliğine* yöneliktir.⁴⁸

Güvenilirliğin Zorunluluğuna İtiraz:

1.*Yeni Kötü Cin Problemi*. Varsayalım S sizinle özdeş zihinsel yaşamı paylaşan bilişsel ikizinizdir. Ancak içinde bulunduğu mümkün dünyada onun inançları bir Kartezyen aldatıcının etkisi sebebiyle büyük çapta hatalıdır. *Güvenilir bir şekilde oluşturulmuş olmasalar bile S'nin inançlarının hiçbir anlamda gerekçelendirilmediğini söylemek hatalı görünüyor.*

Güvenilirliğin Yeterliliğine İtiraz:

2.*Meta-bağdaşımlık Problemi*. Varsayalım S'nin inançları mükemmel bir şekilde güvenilir olan kehanet yetisi tarafından üretilmektedir. Bununla birlikte, yine varsayalım ki S'nin inancı lehine ve aleyhine bir delili yoktur. *Güvenilir bir şekilde üretilmiş olsa bile S'nin inançlarının gerekçelendirildiğini söylemek hatalıdır.*⁴⁹

2.a. Varsayalım S nadir bir beyin lezyonuna maruzdur. Bunun etkilerinden biri kurbanın beyin lezyonu olduğuna inanmasına neden olmasıdır. Bununla birlikte, S'nin böyle bir durumda olduğuna dair bir delili yoktur ve hatta buna dair karşı delili vardır. Örneğin, ehil bir nörolog tarafından henüz verilmiş bir sağlam raporu hayal edebiliriz. Açıktır ki (hipotez gereği) yüksek düzeyde *güvenilir bilişsel süreçler tarafından neden olunmuş olsa da S'nin beyin lezyonu olduğuna dair inancı gerekçelendirilmemiştir.*⁵⁰

Cin kurbanının deneyimi ve akıl yürütmesi bizimkinden ayırt edilemediğine göre bizim gerekçelendirmemizle onunkini ayıran ne olacaktır? Eğer cin kurbanının inançları gerekçelendirilebilir dersek *güvenilmez süreçlerin* de gerekçelendirmeyi verebileceğini onaylamış olmaz mıyız?⁵¹ Kötü cin kurbanı kişinin inançları F fiili dünyasındaki bizler gibi bağdaşımlıdır. O da F'de olduğu gibi deneyim-inanç mekanizması yoluyla inançlarını elde eder. Cin kurbanı kişinin sistematik olarak aldatıldığı dünyada, inançlarını güvenilir

48 Sosa, "Knowledge and Intellectual Virtue", s. 237.

49 John Greco, "Introduction: Motivations for Sosa's Epistemology", *Ernest Sosa and His Critics*, John Greco (ed.), Malden: Blackwell Publishing, 2004, s. xxii; Sosa, "Reliabilism and Intellectual Virtue", s. 132. Burada kişi güvenilir kehanet yetisinin yargılarının batıl inanç olarak açıklanamayacağını düşünür. Sosa, "Knowledge and Intellectual Virtue", s. 237. Metne italikler ilave edilmiştir.

50 John Greco, "Virtues in Epistemology", *The Oxford Handbook of Epistemology*, Paul K. Moser (ed.), Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 292. Metne italikler ilave edilmiştir.

51 Sosa, "Knowledge and Intellectual Virtue", s. 237.

bilişsel süreçlerin ürünü olarak elde etmediği için, *bilgi* sahibi olamadığı açık olmakla beraber, güçlü anlamda olmasa bile, F dünyası bakımından inanç edinme süreçlerimize olan benzerlik göz önüne alınırsa, en azından *zayıf anlamda* bir gerekçelendirmeden söz edemez miyiz? Eğer gerekçelendirme güvenilirliğe dayanıyorsa güvenilirliğin olmadığı bu vasatta -güvenilmez bir şekilde elde edilmiş inançlarla ilgili- gerekçelendirmeden nasıl söz edebiliriz?

Yine (2 ve 2.a) itirazlarına bakarsak, bazı güvenilir bilişsel süreçler gerekçelendirmeyi vermeyebilir; dolayısıyla güvenilirlik gerekçelendirme için yeterli değildir. Öte yandan güvenilmez bilişsel süreçlerin ürünü olsa da (1) bazı inançlarımız gerekçelendirilmiş olabilir; dolayısıyla güvenilirlik gerekçelendirme için zorunlu da değildir.

3. Sosa'nın kendi yeti güvenilirliğine yer açmak için güvenilircilikte gördüğü bir diğer (üçüncü) kusur onun Gettier problemini elemeye yetersiz kalmasıyla ilgilidir. İnanç ve inanılan olgu arasında nedensel olan ve kazara olmayan bir ilişkiyi (içeriğinin doğruluğu tarafından neden olunan inanç) savunan dışsalcı güvenilirci bilgi beyanı şu örnekte zora girer: Domates olgunluğu uzmanı olduğumu; bununla birlikte, tuhaf bir şekilde çok özel ve nadir bir domates türü dışında renk körü olduğumu varsayalım. Domates olgunluğu ile ilgili yargılarım doğru olabilse de bu tümüyle bir şans işi değil midir? Bu özel türle ilgili inancım "bilgi" teşkil edecek midir? Hastalığım-dan habersiz bir şekilde (varsayalım ki hastalığımın ilk evrelerinde) bu özel türle ilgili "Bu domates olgundur." şeklinde inancım "bilgi" olur mu? Bu inanç ve içeriği yani inanılan domates nesnesi arasında nedensel bir ilişki olmasına rağmen yani güvenilirciliğin bilgi koşulu karşılanmış olmasına rağmen inancımda haklı olmam tümüyle *şansa* bağlıdır. O halde burada kazara inançlara izin vermeyen, güvenilircilikten daha kuşatıcı bir bilgi teorisine ihtiyaç vardır.⁵²

Erdem Epistemolojisinin Erdemi

İlimli bir dışsalcı olan Sosa'ya göre, kötü cin kurbanı kişi erdemlidir ve içsel olarak gerekçelendirilmiştir. Zira o içsel olarak, entelektüel erdemleri bakımından bizler gibi normaldir. Deneyim-inanç mekanizması *tesadüfi* olmadığı için, normal durumdaki bizler gibi, doğruluğa vesile olan (truth-conducive) bir yapıda olduğu için, bu özne, içinde bulunduğu çevrede, minimum düzeyde de olsa bağdaşımli bir perspektife sahiptir ve bu nedenle içsel olarak

52 Sosa, "Reflective Knowledge in the Best Circles", s. 418.

gerekçelendirilmiştir.⁵³ Meta-bağdaşmazlık problemini de benzer bir şekilde çözen Sosa'ya göre, burada güvenilir kehanet yetisinin ürettiği inançlar minimum bağdaşım perspektifine, dolayısıyla içsel gerekçelendirmeye sahip değildir. Zira kahinin "kehanet yetisi" ile ulaştığı inançlarla entelektüel erdemleriyle elde ettiği inançlar arasında meta düzeyde bir bağdaşmazlık vardır. Yeni kötü cin probleminde dışsal olarak güvenilir içsel olarak gerekçelendirilmiş bir durum söz konusu iken; kehanet yetisi ile (kahinin "Başkan New York'tadır." (P) şeklindeki inanç durumunda ise), ayna görüntüsü gibi, P ile diğer inanç kümeleri arasındaki bağdaşmazlık sebebiyle, içsel olarak gerekçelendirilmemiş (Zira bu yeti lehine delil yok belki de aleyhine delil vardır.) dışsal olarak güvenilir bir durum vardır.⁵⁴ Çünkü hipotezimiz gereği, kahinin inançlarını cin kurbanı kişide olduğu gibi manipüle edecek dışsal bir unsur yoktur.

Goldman'nun meşhur ahır örneğini veren Sosa, güvenilirliğe itirazı daha da derinleştirir: Otobanda giden kişi ahıra benzer bir şey görmesi üzerine ahır gördüğüne inansa; ancak gördüğü şey gerçekte ahır değil de kartondan bir kopya olsa; bununla beraber, onun arazinin görmediği tarafında gerçek bir ağır olsa söz konusu öznenin "Şu arazide bir ahır vardır." şeklindeki inancı, güvenilir bir görsel algı tarafından üretilmiş olması da hesaba katılırsa, güvenilirliğe göre, gerekçelendirilmiş olacak ancak bilgi olmayacaktır; zira söz konusu inanç kazara doğru çıkmıştır.⁵⁵ Öyleyse burada güvenilirliğe ilave bir sorun çıkar: P inancı şans gibi bir unsur sebebiyle doğru çıkması durumunda gerekçelendirilmiş olmasına rağmen bilgi olamaz. O halde bir kez daha güvenilirlik koşulu (2 ve 2a.'da olduğu gibi) belli bir çerçevede karşılansa bile bir inancı bilgi yapmayabilir.

Kehanetle ilgili itiraza yönelik, Goldman'nun, kişinin repertuarında güvenilir süreçler tarafından neden olunan *altını oyan inançlara* sahip olmaması gerekir, şeklindeki çözümünü anar Sosa. Yani kişi kehanetle ilgili inancının güvenilir yetinin ürünü olduğunu düşünse de güvenilir bir şekilde elde ettiği diğer inançlar kehanetle ilgili inancının altını oyabilir; böylece, Sosa, radikal güvenilirliğin tadil edildiğini düşünür.⁵⁶ Ancak bu yeni durum

53 Ancak burada S'nin bilişsel yetileri çevresine uyumlu bir şekilde değil kötü cinin manipülasyonu ile inanç ürettiği için, bilişsel yeti-çevre uyumu yitirildiği için dışsal gerekçelendirme yoktur. Kurbanın bilişsel yetileri C cin çevresi ile ilişkili olarak güvenilir ve erdemli olmayacak; bu yüzden onun inançları dışsal gerekçelendirmeye sahip olmayacaktır. Ancak bu yetiler F fiili dünyası ile ilişkili olarak güvenilir ve bu nedenle erdemli olacaktır. Dolayısıyla güvenilir olmasa da kurbanın inançları F bakımından içsel gerekçelendirmeye sahiptir.

54 Sosa, "Reliabilism and Intellectual Virtue", s. 143, 132.

55 Sosa, "Knowledge and Intellectual Virtue", s. 238-9.

56 Ancak Sosa'ya göre, bu tadilat bile mükemmel görme gücüne sahip, bununla beraber, % 99 içsel halüsinasyona maruz kalan bir öznenin durumunu doğru bir şekilde açıklamaktan

kötü cin kurbanı kişinin güvenilirmez süreçlere rağmen sahip olabileceği gerekçelendirmeyi açıklayamaz.⁵⁷

Gettier örnekleri ve ahır örneğine bakarsak, özne şans eseri doğru inanca sahiptir. *Bilişsel süreçlerin güvenilirliği* çerçevesinde her iki durumda da özne gerekçelendirmeye sahiptir; ancak tuhaf biçimde bu o inancı *bilgi* yapmaya yetmemektedir.⁵⁸ *Sosa'ya göre, bu üç örnek* (cin kurbanı kişinin inançları, Gettier inançları ve ahır örneği inancı) *bir gerekçelendirme teorisi olarak güvenilirlik için bir problem değildir; fakat bilginin gerekçelendirilmiş doğru inanç olduğunu düşünürsek, özne gerekçelendirilmiş doğru inanca sahip olmakla beraber, bu, onun inancını bilgi yapmaya yetmemektedir.*⁵⁹ Bu nedenle gerekçelendirme doğru inanca eklendiği halde bilgiye ulaşamıyorsak ciddi bir sorunla karşılaşmış sayılırız. Güvenilircilik gerekçelendirme konusunda bir sorunla karşılaşmıyor görünse de bilgi konusunda ciddi bir sorunla karşılaşmıyor görünür.

Sosa'ya göre, bir doğru inanç, insan varlığının, türünün bilişsel yetilerine ya da entelektüel erdemine dayanıyorsa (varlığı ve doğruluk niteliği) gerekçelendirilmiş sayılır. P inancının *doğruluğu* bu erdeme dayanmasına değil de şans unsuruna bağlı ise gerekçelendirilmiş bir p inancından söz edemeyiz velev ki o *doğru* olsun.⁶⁰ Zira burada kehanet ya da beyin lezyonu ile ilgili inanç, genel güvenilircilik standartını karşılamış görünse de, entelektüel erdeme, yetiye dayanmadığı için gerekçelendirilmiş değildir. Böylece o, gerekçelendirmeyi entelektüel erdeme bağlar. O halde burada Sosa, daha önce sözünü ettiğim ikili bilgi ayırımına uygun olarak, "hayvani" gerekçelendirmeden söz ediyor, "tefekkürü" gerekçelendirmeden değil. Zira gerekçelendirme ve bilgi, en azından kısmen, entelektüel erdeme dayanır.

Kişi yıldız falı okumak gibi kötü bir nedene, gerekçeyedayanarak P inancını oluştursa gerekçelendirmeye sahip değildir. Yıldız falı ürünü inanç ya da kehanet yetisi ürünü inanç lehine delil olmadığı; hatta aleyhine olduğu gibi, bir kişinin kehanet yetisi gibi bir güce sahip olamayacağına dair güçlü

uzaktır ki kişi burada hakiki görüş ile halüsinasyonu ayıramaz. Ona göre, bu kişi, ne hayvani bilgiye ne de güvencelenmiş ya da gerekçelendirilmiş inanca sahiptir. Bu kişi, Goldman'ın savunduğu, "hakiki görüşe dair güvenilir bilişsel bir süreç" sahip olsa da Y görme yetisi doğal A görme alanında yüksek güvenilirlikle *doğruyu yanlıştan ayırt etme yetisi* olarak işlev görmemektedir. Dolayısıyla bu kişide görme yetisi epistemolojik olarak uygun anlamda işlev görmemektedir. Bu nedenle artık görme yetisinin bir *erdem taşıdığını* söylemek zordur. Sosa, "Knowledge and Intellectual Virtue", s. 242.

57 Sosa, "Knowledge and Intellectual Virtue", s. 237.

58 Bu konuda daha geniş bilgi için benim şu makaleme bakılabilir: "Ernest Sosa ve Gettier Problemi", *Ethos*, Sayı: 9 (2), (Temmuz, 2016).

59 Sosa, "Knowledge and Intellectual Virtue", s. 237-239.

60 Sosa, "Knowledge and Intellectual Virtue", s. 239.

bir nedene sahip olduğumuz söylenebilir. Yukarıda söz ettiğim kehanet inancı gibi, yıldız falı okumasına dayanarak oluşturulan inanç, güvenilir süreçlerin ürünü olabileceği için güvenilirliğinin koşullarını karşılarsa da gerekçelendirmeye sahip olmadığı için bilgi olmayacaktır. Sosa için bir inancın gerekçelendirilmesi evveleminde bir entelektüel erdeme dayanması demektir; oysa yıldız falı okuma nedeniyle ortaya çıkan inanç (kehanet inancı gibi) herhangi bir erdemli yetiye dayanmaz. Görüldüğü gibi, burada, gerekçelendirme doğrudan bilgi ile ve belki de ilk bilgi düzeyi ile eşitlenmiş görünüyor. Zira bu dışsalıcı anlamda, Sosa'ya göre, *bilgi* halen gerekçelendirilmiş doğru inançtır; ancak bu bir entelektüel erdemle ilgilidir. Entelektüel erdem ya da yeti kişinin *çoğunlukla* doğruyu elde edip yanlıştan sakındığı, dolayısıyla, *güvenilir* olan bir yetidir.⁶¹ Bir önermeye dair inancımızın epistemik bir otoriteye (gerekçelendirme, delil, güvence) ya da *pozitif epistemik statüye* sahip olması için entelektüel bir erdeme, yetiye dayanması gerekir.

Çok özet ve yoğun bir şekilde ifade edilirse, Sosa'nın erdem perspektivizmi ya da epistemolojisi (genel) güvenilirliğinin bir çeşidi olmakla beraber, ki kendi teorisini bir yerde Erdem Güvenilirliği olarak da adlandırır,⁶² kendisinin beyanıyla, ondan üç bakımdan farklıdır:⁶³ 1. Erdem perspektivizmi bir inancın bilgi olarak adlandırılabilmesi için sadece inanç elde etmenin güvenilir süreçlerini, mekanizmasını şart koşmaz; aynı zamanda söz konusu inancın entelektüel erdemden, yetiden elde edilmesini de ister. 2. Erdem perspektivizmi bir inancın "uygunluğu" ve "gerekçelendirilmesi" arasında da bir ayrım yapar. Bir inanç bir erdem ya da yetiden elde edilmişse *uygun*(apt) dur. Bir inanç öznenin epistemik perspektifi ile bağdaşimsal olarak uyumlu ise *gerekçelendirilmiştir*. 3. Bir diğer önemli ayrım, *hayvani* (animal) *bilgi* ve *tefekkürü* (reflective) *bilgi* arasındadır. Hayvani bilgi için gereken bir inancın uygun olması iken tefekkürü bilgi bir inancın uygun olmasına ilaveten gerekçelendirilmesini de gerektirir.⁶⁴ Güvenilirlikten farkları aynı zamanda erdem epistemolojisinin karakteristiğini de gösterir: Erdem epistemolojisinin üç önde gelen fikrinden ikisi şunlardır: 1) Bilgi bir derece meselesidir. İnsan varlığına ait hayvani bilgi ve tefekkürü bilgi olmak üzere iki tür bilgi vardır. 2) İnançlar arası açıklayıcı ilişkilerle elde edilen zihinlerin bağ-

61 Sosa, "Reliabilism and Intellectual Virtue", s. 138;

62 Sosa, *Reflective Knowledge: Apt Belief and Reflective Knowledge*, s. 138; Ernest Sosa, "An Interview with Ernest Sosa in EPhilosopher", <http://www.ernestsosa.com/interviews.html>, 31.08.2016.

63 Sosa, "Reliabilism and Intellectual Virtue", s. 131-133, 145.

64 Sosa, "Reliabilism and Intellectual Virtue", s. 145. Sosa bir başka yerde kendi yaklaşımının güvenilirlikten iki bakımdan farklı olduğunu söyler: 1) doksastik yükseliş bakımından, 2) epistemik perspektif bakımından. Bak. Sosa, "Introduction: Back to Basics", s. 10.

daşımı. İnançlarımız ne kadar kaynaşır, sorulara o kadar iyi cevap verecektir.⁶⁵

Entelektüel erdem, erdem epistemolojisinin en asli iki kavramından biri olduğuna göre, sormalıyız: o tam olarak nedir? Algı, hafıza vd. gibi yetilerimiz *güvenilir* oldukları için entelektüel erdem olarak adlandırılır ve bu nedenle gerekçelendirmeye neden olurlar.⁶⁶ Sosa, *entelektüel erdem ya da yetiyi* şöyle tanımlar: “Belli bir A önermeler alanında belli bir K koşullarında iken kişinin çoğunlukla doğruyu elde ettiği ve yanlıştan sakındığı bir yetenek...”⁶⁷ S öznesinin P önermesine entelektüel erdem nedeniyle inanması, eğer A önermeler alanı varsa ve K koşulları varsa gerçekleşecektir. Sosa, burada bu üç durumu daha açık bir şekilde beyan eder: a) P, A’dadır, b) S, P bakımından K’dadır, c) eğer S, X önermesine X bakımından A alanında K koşulunda iken inanırsa *büyük olasılıkla* haklı olacaktır. Sosa, kendi görüşünün Tarihsel Güvenilircilikten farklı olarak güçlü bir gerekçelendirme için bilişsel süreci şart koşmadığını; çünkü böyle bir süreci şart koşmanın, örneğin, Kartezyen cogito gerekçelendirmesini açıklamada zorlanacağını savunur. Bu cogito yetisinin yanılmazlığına inanan Descartes haklı olsa da yani kişi kendi varlığını t zamanında, kavrama anında doğruya vesile olan (truth-conducive) bir yeti ile kavramaktadır; ancak kavrama öncesi duruma baktığımızda, kişinin kavrama anından önceki varlığı bakımından yanılabilir hafıza yetisi ile karşılaşırız.⁶⁸ Tarihsel güvenilircilikten inancın gerekçelendirilmesi önceki tarihi sürece ait olduğuna göre, kişinin kendisinin var olduğuna dair inancı güçlü bir şekilde gerekçelendirmeye sahip olamaz; çünkü inancın öncesindeki nedensel soy cogito yetisinin dışında tahmin gibi çeşitli faktörlerle yanılabilir hafızaya, daha doğrusu, zahiri hafızaya aittir. O halde cogito inancı gibi çok asli bir inanç süreci güvenilirciliğinin güçlü gerekçelendirme koşullarını karşılamaz.

Sosa, yukarıda sözünü ettiğim koşullarda, entelektüel erdemler ya da yetiler açıklamasına dayanırsak S’nin doğruyu elde edip yanlıştan sakınmasının *büyük olasılık* olacağını düşünür.⁶⁹ Burada stabil bir eğilim olan öznedeki bir yeti ya erdemle çevre ile ilişkili olduğuna dikkatimizi çeker Sosa. Dışsal bir teori olan erdem epistemolojisi için bu açıklamanın büyük bir önemi vardır. Zira X önermesi konusunda K koşulunda olmak “Ben düşünüyorum.” gibi bilinçli olmaktan N nesnesini belli bir uzaklık ve açıdan iyi bir ışık altında görmeye kadar uzanabilir. Dolayısıyla K koşulu ve A alanı özne

65 Sosa, *A Virtue Epistemology: Apt Belief and Reflective Knowledge*, s. 113.

66 Greco, “Virtues in Epistemology”, s. 290.

67 Sosa, “Reliabilism and Intellectual Virtue”, s. 138.

68 Sosa, “Reliabilism and Intellectual Virtue”, s. 138.

69 Sosa, “Reliabilism and Intellectual Virtue”, s. 138.

için dışsal olan çevre ile bir ilişkiye sahiptir. Mesela “Önümde beyaz ve yuvarlak bir nesne var.” önermesine inanmam, K koşulunda (belli bir uzaklık ve açıdan, gündüz vakti, orta boy bir nesne) A önermeler alanında (söz konusu nesnenin şekli ve rengi konusunda) bana haklı gerekçeler verir. Bu önermeye inanma konusunda bizi büyük olasılıkla haklı kılan temel nedenler vardır: “Ve bu temel nedenler (underlying reasons) sizinle, sizin içsel (intrinsic) niteliklerinizle, daha çok gözünüzle, beyninizle ve sinir sisteminizle ilgilidir. Yine bu temel nedenler, daha genel olarak, o zamandaki ortam ve çevre ile ve onların içeriği ve niteliği ile ilgilidir.”⁷⁰ Öyleyse S'nin P konusunda haklı olması bir takım içsel ve dışsal faktörlere dayanır.

Bu çerçevede bir entelektüel erdem ya da yetiye sahip olmaya dair tam bir beyana ulaşmak istersek, Sosa, şöyle bir açıklama sunar bize: “S öznesi belli bir İ iç (inner) doğaya sahip olduğu ve belli bir Ç çevresine konulduğu için S, A alanında, katıldığı K koşulu ile ilgili olarak herhangi bir X önermesi hakkında büyük olasılıkla haklıdır.”Örneğin, Ç, yeryüzü yüzeyinin belli niteliklerini; A, S'nin önündeki bir nesnenin renk ve şekillerini açıklayan ya da yeşil olma, kare olma gibi karmaşık durumları gösteren önermeler alanını; K belli bir nesneyi iyi bir ışık altında belli bir uzaklıktan görmeyi içerebilir.⁷¹

Sosa, özneye var olan ve çevre ile ilgili bir şey dediği entelektüel erdeme dair şöyle bir tanım verir: “ Bir S öznesinin Ç “çevresi” ile ilgili E entelektüel erdemi, S'nin iştirak ettiği K koşullarında Ç “çevresi” ile ilgili A alanında önermelere doğru bir şekilde inanma eğilimi olarak tanımlanabilir.”⁷² O, buradaki çevreyi sadece zamansal mekânsal yer olarak değil *karmaşık nitelikler kümesine sahip olmak* olarak anlar. O, bir S öznesi A alanında X önermesi ile ilgili inancında hatalı ise burada ya *içsel bir faktör* ya *dışsal bir faktör* sebebiyle, ya da ikisi birden, hatalı olunduğuna dikkat çeker. Ya ortam, ya öznenin içindeki bir şey, ya göz merceği, ya optik sınırlarda ... bir kusur vardır. Mesela, çevrede bir kusur ya da hata varsa öznenin inancı doğru olsa bile inancı kazara doğru çıktığı için -Goldman'ın ahır örneğini hatırlayalım- inandığını bilmiş olmayacak ancak bu şekilde inanması onu içsel bakımdan erdemli kılacak, içsel erdeme sahip olunmuş olacak, bir diğer deyişle, subjektif bakımdan gerekçelendirilmiş olacaktır.⁷³

Entelektüel erdem öznenin bir eğilimi olduğuna göre, *bir eğilimi entelektüel erdem yapannedir?* Bir eğilim, özne A önermeler alanında K koşullarında iken Ç çevresi ile ilgili ise erdemli olabilir; Ç' çevresi ile ilgili değil. Bu şekil-

70 Sosa, “Reliabilism and Intellectual Virtue”, s. 139.

71 Sosa, “Reliabilism and Intellectual Virtue”, s. 139.

72 Sosa, “Reliabilism and Intellectual Virtue”, s. 140.

73 Sosa, “Reliabilism and Intellectual Virtue”, s. 139-140.

de tanımlandığında, doğruya sahip olmak epistemik olarak arzu edilen şeydirve söz konusu özne, belli bir alanda, belli bir çevrede, belli koşullar altında, *çok büyük bir olasılıkla*, doğruya, hakikate ulaşacaksa bu eğilim erdemli olacaktır.⁷⁴ Öyleyse entelektüel erdemler, yetiler, belli başarıları belli koşullarda elde eden yeteneklerdir. Sosa, bu duruma şöyle temas eder: “Yetenekler ancak şartlara bağlı olarak başarılarla ilişkilidir. Örneğin, ‘orta boylu’ çok uzakta olmayan şeyle *yüz yüze gelmek*, yeterli ışığın olması ve ayıkken bakmamız şartıyla bir yüzeyin renk ve şeklini (dolaysızca) ifade etme *yeteneğimiz vardır*.”⁷⁵

Bu açıklamalar ışığında güvenilirliğe yönelik 3 nolu itiraza konu olan problemi Sosa erdem epistemolojisi şöyle çözer diyebiliriz: S’nin özel türle ilgili “Bu domates olgundur.” önermesine inanması K ve A’da güvenilir değildir; bir başka ifadeyle, algısal inancı ona *çoğunlukla* doğruyu vermediği için o güvenilir değildir. Bu önermede güvenilirliğin nedensel bilme koşulu sağlansa da *algıyüksek bir başarı oranı* ile A alanında (domatesin rengi ve dolayısıyla olgunluğu) ve K’da doğru inançları vermediği için (Zira S’nin, genel olarak, domatesin rengi ve olgunluğu ile ilgili inançları *çoğunlukla* yanlışır.) güvenilirliğini ve dolayısıyla erdemini yitirmiştir. Zira güvenilirlik bir yetiyi entelektüel olarak erdemli kılar. Böylece yeti güvenilirliği/erdem epistemolojisi epistemik şansı bertaraf etmede başarılı bir bilgi teorisi olmuş olur.

Normatif bir Disiplin Olarak Epistemoloji

Felsefede normatif yargıların sadece etiğe hasredilip epistemolojiden uzaklaştırıldığı söylenebilir. Gerçekten epistemoloji normatif kavramlara, önermeler hakkında *değer* ifade eden yargılara sahip değil midir? Girişte ifade ettiğim üzere, inancın gerekçelendirme gibi normatif niteliklerini kişinin normatif nitelikleri bakımından açıklayan ve etikteki erdem teorisinden hareketle epistemolojide bir erdem teorisi savunan Sosa için bu sorunun cevabı sanırım baştan bellidir. Hatta Sosa’nın Aristoteles’ten doğrudan aldığı ve benim de önceki sayfalarda ondan aktardığım pasaja bakılırsa, düşüncenin iyi ya da kötü olmasından söz ettiğine göre, Aristoteles’te de epistemolojinin normatif olduğu söylenebilir. Yine klasik epistemolojiyi savunan önemli isimler de epistemolojinin normatif bir disiplin olduğunu savunurlar. Örneğin, klasik temelci bir epistemolojiyi savunan epistemologlardan Roderick Chisholm’ın ana savunucularından olduğu gerekçelendirilmiş doğru inanç biçimindeki bilgi teorisi, epistemik gerekçelendirmeyi kişinin

74 Sosa, “Reliabilism and Intellectual Virtue”, s. 141.

75 Sosa, “Intellectual Virtue in Perspective”, s. 273. Metinde italikler yoktur.

epistemik ödevlerini yerine getirmesine bağladığı için, ahlaki gerekçelendirmeye dayanan *pozitif bir durum* olarak normatif gerekçelendirme kavramına sahiptir.⁷⁶ Sosa, klasik bilginin üçüncü şartı olan gerekçelendirilmiş olmanın (güvencelenmiş olma, makul olma, sahih olma vb.) normatif bir nitelik olduğunu söyler.⁷⁷ Temelci epistemolojide “P temeldir.” dediğimizi düşünelim. Sosa, buradaki “temel”in kısmen normatif olduğunu “herhangi bir dayanak ihtiyacı olmadan güvene değer” anlamına geldiğini ifade eder.⁷⁸ Dolayısıyla deontolojik bir gerekçelendirme tasavvuruna sahip klasik epistemoloji bu niteliğini sadece güvencelenmiş olma, rasyonel olma nitelikleriyle göstermez; aynı zamanda bir inancın temel olmasıyla da gösterir.

Doğallaştırılmış epistemolojinin bir türü olarak güvenilirlik, onun gibi, normatif epistemik niteliklerin doğal ya da epistemik olmayan niteliklere indirgenebileceğini düşünür. Bu yaklaşıma göre, normatif bir nitelik olan gerekçelendirme, psikolojik nitelikler, nedensel ilişkiler gibi epistemik olmayan niteliklere indirgenebilir.⁷⁹ Sosa erdem epistemolojisi de güvenilirliğin rafine edilmiş bir versiyonu olarak benzer bir görüşü savunur. Sosa'ya göre, bilgi olan inançla, mesela, şanslı tahmini ayıran *bilişsel gerekçelendirme*, aklın değerlendirmesine dayandığı için, *normatif* ya da *değerlendirici* bir kavramdır. Takip etme (supervenience) teorisi ile açıklanırsa, normatif bir epistemik nitelik olan gerekçelendirmenin takip ettiği şey nedir?

Eğer bir elma iyi bir elma ise belki de sulu olma, tatlı olma ve büyük olma gibi değerlendirici olmayan nitelikleri sebebiyle böyledir. Onun gibi olan başka herhangi bir elma bütün bu nitelikler bakımından eşit derecede iyi olamayacaktır. Benzer bir şekilde, bir inanç bilişsel olarak gerekçelendirilmişse muhtemelen değerlendirici olmayan nitelikler sebebiyledir; belki de algıda, içgözlemde, hafızada, çıkarımda ya da bunların bir bileşkesinde belli bir kaynağa sahip olması [sebebiyle]. Onun gibi olan başka herhangi bir inanç bütün bu nitelikler bakımından eşit derecede iyi bir şekilde gerekçelendirilemeyecektir.⁸⁰

Öyleyse denebilir ki epistemik olarak normatif olan, özne için içsel olan halleri yani inançlar ve deneyimleri (psikolojik ya da doğal halleri) takip eder.⁸¹ Bu da, örneğin, gerekçelendirmenin psikolojik ya da doğal halleri takip ettiği anlamına gelir. Bu psikolojik ya da doğal haller ise daha asli do-

76 Zagzebski, Fairweather, “Introduction”, s. 4.

77 Sosa, “The Raft and Pyramid: Coherence versus Foundations in the Theory of Knowledge”, s. 165

78 Sosa, “The Analysis of ‘Knowledge that p’”, *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 18.

79 Goldman, “Reliabilism”.

80 Sosa, “The Coherence of Virtue and the Virtue of Coherence”, s. 192.

81 Greco, “Introduction: Motivations for Sosa’s Epistemology”, s.xx.

ğal niteliklerimize dayanır: Yetilerimiz ya da normatif ifadesiyle, “entelektüel erdemler”.

Kişinin entelektüel erdemleriyle a) “doğru” inancı elde etmesi S’nin normatif gerekçelendirmeyi elde etmesi olduğu kadar b) bu inancın başka inanç kümesiyle “bağdaşması” da normatif gerekçelendirmeyi elde etmesidir: “Bir okçunun tek bir atışla hedefi on ikiden vurması, karşılığusal imaları ile birlikte, sadece hatasız (accurate) değil, aynı zamanda, ‘hüner’dir (skillful). Benzer bir şekilde, bir inanç, şansa dayanmadan doğruya dair hedefi vurabilir ve inananın çok daha geniş inançlar kümesiyle uyumlu olabilir. Ardından biz onu şu ya da bu anlamda ‘epistemik olarak gerekçelendirilmiş’ olarak değerlendirebiliriz.”⁸² Demek ki belli bir inanç ya da fiil gibi tikel varlıkların “değerlendirilmesi” (inançlar arası) ilişkiseldir.⁸³ Normatif gerekçelendirmenin bu ikili anlamına göre, bir inancın gerekçelendirilmesi bir entelektüel erdemden elde edilmesi olduğu kadar, daha üst düzey gerekçelendirme, bir başka inançla/inanç kümesiyle bağdaşmasıdır da.

Bilindiği gibi, radikal bir doğallaştırılmış epistemoloji olan “yerini alma naturalizmini” savunan Quine, epistemolojinin bilişsel psikolojinin bir bölümü olmasını önererek epistemolojinin artık bir inancın gerekçelendirilmesi gibi normatif bir faaliyet ile meşgul olmamasını teklif etmişti.⁸⁴ Görüldüğü gibi, Sosa burada Quine’nın geleneksel epistemolojiden normativite bağlamında radikal kopuşuna karşı epistemolojinin temel kavramı olan gerekçelendirmenin normatif bir kavram olduğunu söyler. Ona göre, normatif gerekçelendirme, normatif olmayan, değerlendirici olmayan nitelikleri, bilişsel yetileri, kaynakları takip eder. Sosa, inancın bu değerlendirici olmayan niteliklerine “gerekçelendirme-oluşturucu [üreten] nitelikler” der. İçselciliğe göre, bir inancın gerekçelendirme oluşturucu nitelikleri özne için içseldir ve o bu nitelikleri sadece tefekkür ile yani iç gözlem, hafıza ve sezgisel ya da dedüktif akıl ile bilebilir. Sosa, tam da bu nokta da önemli bulduğum bir tespitle, kendi pozisyonu olan dışsalcılığın içselciliğin *tamamlayıcısı* olduğunu ve dolayısıyla öznenin gerekçelendirme üreten nitelikleri sadece içsel bir tefekkürle *bilemeyebileceğini* belirtir. Dışsalıcı bir görüş olan güvenilirliğe göre, gerekçelendirilmiş bir inançta *gerekçelendirme üreten nitelik* inancın güvenilir bir inanç oluşturma kaynağına sahip olmasıdır; bir başka ifadeyle, bir inancın gerekçelendirilmesi, tek, basit bir faktöre dayanır: İnancın güvenilir bir türe ait olması, yani doğruya meyyal bir türe ait olması ki bu çerçevede

82 Sosa, *A Virtue Epistemology: Apt Belief and Reflective Knowledge*, s. 114.

83 Sosa, *A Virtue Epistemology: Apt Belief and Reflective Knowledge*, s. 113-114.

84 Ayrıntılı bilgi için şu çalışmama bak. *Felsefenin Sonu?: W. V. Quine, Doğallaştırılmış Epistemoloji ve A Priori Bilgi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.

kişi normal çevresinde doğru inanca ulaşır.⁸⁵ Güvenilirlik bir yetiyi ya da yöntemi entelektüel olarak erdemli kılar. "Açıktır ki kişi bu anlamda güvenilir bir kaynağın varlığını ya da yokluğunu, kişinin inancı gerçekte böyle bir kaynağa sahip olsa bile, sadece tefekkürle daima ifade edemeyebilir."⁸⁶ Bu çerçevede, bir bilişsel fail, güvenilir olma gibi dışsal faktörler söz konusu olduğu için bilgi sahibi olacaktır. Bu faktörün dışsal olma nedeni failin P önermesine inanma konusunda güvenilir olduğuna dair (içsel) iyi bir nedene sahip olmamasıdır. Buna göre, artık failin güvenilir olup olmaması onun için "dışsal" bir meseledir.⁸⁷

O halde erdem teorisine göre, kişi inancının kaynağını bilsin ya da bilmesin fiiller ve inançlara değer biçilebilir. "... Bir kişi gerekçelendirilmiş olarak değerlendirildiğinde *belli bir şekilde fiilde bulunma* ya da *inanmada* gerekçelendirilmiş olarak değerlendirilmiştir."⁸⁸ Bir kişi için "O biliyor; iyi bir delili var, p inancı gerekçelendirilmiştir." diyorsak, o kişi, delili ya da inancı hakkında değer ifade eden bir yargıda bulunduğumuz açıktır. İyi delil ya da gerekçelendirilmiş inanç entelektüel olarak erdemli kişinin inandığı şey olacaktır. ⁸⁹ Demek ki bir inancın bilgi adayı olarak değerlendirilmesi, onun belli koşulları karşılayıp karşılamadığının belirlenmesidir.⁹⁰ Bir inanç uygun bir organonun kullanımı yoluyla elde edilmişse gerekçelendirilmiş, güncelenmiş ya da makuldür. Organon bir ilkeler, kurallar grubudur. Sosa'ya göre, iki tip kural vardır. Dolaylı kural: Bilgi ya da doğru inanç arayışında faydalı kurallardır; "Ayık kal!" gibi. Dolaysız kural: Belli koşullar altında neye inanılacağını söyleyen kurallardır. "Açık ve seçik olana inan" gibi.⁹¹

Sosacı erdem epistemolojisinde bir İ inancının gerekçelendirilmesi temelde biri özneye bağlı diğeri özneye bağlı olmayan iki koşula dayanır: Sırayla, a) İ inancının entelektüel erdeme dayanması (İ inancının uygun önermeler alanına ait olması), b) İ inancının uygun koşullar ve çevrede ortaya çıkması. Böylece biz gerekçelendirilmiş bir inançtan söz ediyorsak, asgari olarak, iki koşulun yerine gelip gelmediğine dair bir *değerlendirme* yapıyoruz demektir.

Makalenin başında tartıştığımız AGT teorisini normativite bakımından değerlendirebiliriz. Bir inancın gerekçelendirilmesi için (epistemik otorite,

85 Sosa, "The Coherence of Virtue and the Virtue of Coherence", s. 193, 196.

86 Sosa, "The Coherence of Virtue and the Virtue of Coherence", s. 193.

87 Duncan Pritchard, *What is This Thing Called Knowledge*, London: Routledge, 2010, s. 62.

88 Ernest Sosa, "Twenty Epistemological Self-profiles: Ernest Sosa", *A Companion to Epistemology*, Jonathan Dancy, Ernest Sosa, and Matthias Steup (ed.), İkinci Baskı, Malden: Wiley-Blackwell, 2010, s. 186.

89 Greco, "Virtue Epistemology", s. 76.

90 Sosa, "Twenty Epistemological Self-profiles: Ernest Sosa", s. 190.

91 Ernest Sosa, "Methodology and Apt Belief", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 247-248.

güvence) inananın o inanç lehine *doğru bir şekilde* ve ciddi bir şekilde nedenler göstermesine (AGT) dair teoriye normativite bakımından bakarsak, burada geçen “doğru bir şekilde” ifadesinin değerlendirici, normatif olduğu açıktır. O halde, bu gerekçelendirme beyanı ile AGT “inanç lehine içsel neden göstermeye” tekrar bir ilave yapmış görünür: “doğru bir şekilde” neden gösterme.⁹² Burada neden göstermeyi aşan bir normativite söz konusudur.

Sosa'nın saydığı başlıca beş epistemik değer, norm şunlardır:

- a) Doğruluk: Her şey eşit kalmak koşuluyla, inançlarımızın doğru olmasını değil doğru olmasını tercih ederiz. b) Güven (safety): İnançlarımızın çok kolayca yanlış olmasını yeğleriz. c) Bağdaşım: Birbiriyle gevşek bir ilişki içindeki gerçekliklerin zihnimizde bulunmamasını tercih ederiz. d) Kavrayış (anlama)/açıklama: Sıklıkla, biz, sadece belli bir şeyi bilmeyi istemeyiz; fakat aynı zamanda onu anlamayı ve bir açıklamaya sahip olmayı isteriz.⁹³

e) Sadece doğruya sahip olmak değil, ona kazara sahip olmamak, onu keşfetmek, meydana çıkarmak da önemlidir ki burada bilişsel failin erdemi onun ortaya çıkarılmasına vesile olur. Onu kendi akli faaliyetimiz ile elde edip desteklemek, daha açık ifade ile, onu yetilerimize dayanarak elde etmek isteriz. Sosa, inançları değerlendirmede, kullanışlılıkları gibi, farklı yolların olabileceğini; ancak kullanışlılığın, yukarıda verdiğim, beş kategori gibi bilişsel bir kategori olmadığını ifade eder.⁹⁴

Bir önerme kendisinde mevcut doğruluk sebebiyle değerli midir? *Bizatitih* doğruluk ya da tek başına doğruluk bir önermeyi değerli kılar mı? Sosa'ya göre, şu an çalıştığım bilgisayarımın ekranında n toz zerresi vardır, önermesi *sırf doğru olması bakımından* değerden yoksundur. Ona göre, dışsalıcı ya da güvenilirici, epistemik değer konusunda doğruluk bağından söz ederken bizatitih doğruluk tasavvurundan kaçınmalıdır. Doğruluğun yanına inancı ilave etsek, doğru inanç, temel bir epistemik değer olur mu? Kişinin inançlarının hurafeler ve beyin yıkama sonucu ya da şans eseri doğru çıkabileceğini düşünürsek, doğru inanç da temel bir epistemik değer olamaz. Sosa'ya göre, bir inancın sadece doğru olması değil entelektüel bir erdeme dayanması, bilişsel bir erdemin kullanımı yoluyla elde edilmesi yani uygun (apt) olması içsel, *temel bir epistemik değerdir. Doğruya sahip olmak değil, ona özel bir tarzda sahip olmak temel olarak değerlidir*,⁹⁵ ki bu erdem epistemolojisinde, doğru

92 Greco, “Sosa, Ernest (1940-)”, s. 2288.

93 Sosa, *Reflective Knowledge: Apt Belief and Reflective Knowledge*, s. 136-137; Sosa, “An Interview with Ernest Sosa in *EPhilosopher*”.

94 Sosa, *Reflective Knowledge: Apt Belief and Reflective Knowledge*, s. 137; Sosa, “An Interview with Ernest Sosa in *EPhilosopher*”.

95 Ernest Sosa, “Reply to Linda Zagzebski”, *Ernest Sosa and His Critics*, John Greco (ed.), Malden: Blackwell Publishing, 2004, s. 320.

inancın bir entelektüel erdeme dayanması demektir. O halde, kişinin doğru inancı ancak belli bir tarzda, erdemle, elde etmesi değerlidir. Doğru gibi bir entelektüel iyiye ancak entelektüel erdemle ulaşıyorsak, epistemik olarak gerekçelendirilmiş sayılırız.

Değerlendirme

Genel bir değerlendirme yapılırsa, çağdaş analitik filozoflardan Ernest Sosa, bilginin yapısına dair gerekçelendirme teorileri olan temelcilik ve bağdaşımcılığın yetersizlikleri üzerinden erdem epistemolojisinin en temel iki kavramından biri olan *entelektüel erdem* ilk defa 1980 yılında çağdaş epistemoloji literatürüne taşınmış ve ardından “erdem perspektivizmi” dediği kendi erdem epistemolojisini geliştirmiştir. O, böylece, çağdaş ya da modern erdem epistemolojisinin kurucusu olmuştur. Basitçe kişinin yetileri, hünnerleri, kabiliyetleri olan entelektüel erdem eğilimleri inanca ait değil kişiye ait bir niteliklidir. Bu kavramın ilk olarak ortaya atıldığı 1980 öncesi epistemoloji kişitemelli değil inanç-temelli olarak icra ediliyordu. Erdem teorisinin önce etikte sonra da epistemolojideki bu köklü değişikliği bazı sorunları çözmeye aday önemli bir dönüşümü gösterir. Modern temelciliğin ve bağdaşımcılığın özellikle subjektif bir “varlık” olarak, kabaca, inanca (temel olan-olmayan; bağdaşan-bağdaşmayan) odaklandığını düşünürsek değişimin ne kadar köklü olduğu ortaya çıkar; zira entelektüel erdem için Sosa, *çevre ile ilgili bir şey*, der. Bu köklü değişiklik AGT ile birlikte de düşünülebilir: Özne AGT’de olduğu gibi, inancı lehine nedenler göstermekle inancını epistemik bir otoriteye (gerekçelendirme, delil, güvence) kavuşturacaksa, Gettier örneklerinin de gösterdiği gibi, böylesine bir otorite o inancı “bilgi” yapmaya yetmeyebilir. Kişinin *inancı* lehine subjektif bir gerekçelendirmeye sahip olması mı yoksa bu inancın *kişiye* ait bir şey olan entelektüel bir erdemden kaynaklanmış olması mı o inancı bilgi kılar? Sosa, görüldüğü gibi, ikincisine evet, der. Böylece Sosa, klasik (modern) epistemolojisinin bilgiyi radikal bir şekilde entelektüalize etmesinden ya da “inanç” odaklı yaklaşımdan kaynaklanan pek çok sorunu bertaraf etmiştir.

Modern epistemolojinin bilgiyi radikal bir şekilde entelektüalize etmesi, onu dışsal bir unsur olan doğru ile bağına gevşetmesi anlamına gelir; bir diğer ifadeyle, o bilginin çevre ile ilişkisini sağlamakta zorlanmıştır. Güvenilirci bir kavram olarak entelektüel erdem, eğer inancın kaynağı olursa, “inancın” belirsizliği, havada kalması, doğru ile gevşek bağı probleminin (sübjektivitesinin) önüne geçilebileceği gibi, S’nin Ç çevresi ile ilişkisi kuru-lararak inancın *doğruluk olasılığı*da arttırılabilir. Bu zeminde artık önemli olan *doğru olan bir inanca* sahip olmak ya da geleneksel epistemolojide olduğu gibi, içsel bir şekilde gerekçelendirilmiş doğru inanca sahip olmak değildir;

zira bir inanç hurafelerle, beyin yıkama ile, şansın yaver gitmesi ile, halüsinasyon ile vs. doğru olabilir; hatta burada içsel bir gerekçelendirme sağlanmış olsa bile bu doğru inanç “bilgi” olmayacaktır. Oysa tek başına inancın alacağı niteliklere dikkat harcayan geleneksel Kartezyen epistemoloji, içselci karakteri gereği, yukarıda söz ettiğim durumlarda kişinin inançlarının niçin bilgi olmayacağını ikna edici bir şekilde açıklayamaz. Epistemik bir otoritenin elde edilebilmesi için S'nin K koşulunda, Ç çevresi ile ilişkili olarak A alanında inancını elde etmesi yani entelektüel erdemi yoluyla inancını elde etmesi, inancın doğru olmasını yüksek bir olasılık haline getirecek güvenilir bir unsurdur. Bir bilişsel yetinin ya da yöntemin güvenilirliği, yani S'nin doğruyu elde etmesinin çok yüksek bir olasılık olması bir yetiyi entelektüel olarak erdemli kılar. Kısaca, bir yeti güvenilir ise erdemli olacaktır.

Sosa'nın dışsalcı güvenilirliğin yeterliliği ve zorunluluğuna yönelttiği itirazlara bakılırsa, bir inancın güvenilir bilişsel süreçlerin ürünü olması onu bilgi yapmaya yetmez. Cin kurbanı kişi güvenilir olmayan sürece rağmen içsel bir gerekçelendirmeye sahiptir; buna karşın kehanet inancı güvenilir süreçlerin ürünü olmasına rağmen gerekçelendirmeye sahip değildir. Dolayısıyla güvenilirlik, gerekçelendirme ya da bilgi için ne zorunlu ne de yeterlidir. Sosa entelektüel erdem kavramı yoluyla her iki problemi başarılı bir şekilde çözerek kendi teorisini dışsalcı ve güvenilirliğin bir şekilde savunmayı sürdürür.

Epistemolojinin normatif bir disiplin olması çok daha geniş bir problem ailesi ile ilişkili görünür: Etik-epistemolojisi ilişkisi ilk akla gelen bir problem alanı. Ancak Quine'in geleneksel epistemolojiyi bertaraf etmeye çalışarak onu empirik bilimin, psikolojinin bir bölümü haline getirmeye çalışması, epistemolojiyi normatif olmayan bir faaliyet haline getirmeye çalışmasıydı. Bu çerçevede, eğer epistemoloji normatiftir, diyorsak, bu önermenin mantıksal sonucu onun bir empirik bir bilim olmadığıdır. Dolayısıyla epistemik normativite felsefe-bilim ya da bilimin birliği ile ilişkili görünür. Sosa'ya göre, bilgi, gerekçelendirme ve iyi delil gibi kişiye ya da onun inançlarına atfettiğimiz normatif nitelikler normatif olmayan nitelikleri -yetilerimizi- takip eder.

Kaynakça

- Alpyagil, Recep, “Virtue in Islam”, *The Handbook of Virtue Ethics*, Stan van Hooft (ed.), Durham: Acuman, 2014.
- Anscombe, G. E. M., “Modern Moral Philosophy”, *Philosophy*, 33 (1958).
- Audi, Robert, “Intellectual Virtue and Epistemic Power”, *Ernest Sosa and His Critics*, John Greco (ed.), Malden: Blackwell Publishing, 2004.

- Ayten, Ali, *Erdeme Dönüş: Psikoloji ve Mutluluk Yolu*, İkinci Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Batak, Kemal, "Aristoteles'te Entelektüel Erdemler", *Felsefe Dünyası*, Sayı 63 (2016).
- _____, "Ernest Sosa ve Entelektüel Erdemler", *Felsefe Dünyası*, Sayı 64 (2016).
- _____, "Ernest Sosa ve Gettier Problemi", *Ethos*, Sayı: 9 (2) (Temmuz, 2016).
- _____, "Ernest Sosa'da Hayvani Bilgi ve Tefekkürü Bilgi", *Kutadgubilig*, Sayı: 32 (2016).
- _____, "Ernest Sosa'nın Temelci ve Bağdaşımçı Gerekçelendirme Eleştirisi", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, Sayı: 21 (2016).
- _____, *Felsefenin Sonu?: W. V. Quine, Doğallaştırılmış Epistemoloji ve A Priori Bilgi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- _____, *Tanrı'yı Bilmek: Alvin Plantinga'nın Din Felsefesinde Tanrı ve Epistemoloji*, İkinci Basım, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Crisp, Roger, "Introduction", Aristotle, *Nicomachean Ethics*, çev. Roger Crisp, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Epistemology: An Anthology*, Ernest Sosa, Jaegwon Kim (ed.), Malden: Blackwell Publishing, 2003.
- Epistemology: An Anthology*, Ernest Sosa, Jaegwon Kim, Jeremy Fantl, Matthew McGrath (ed.), Malden: Blackwell Publishing, 2008.
- Ernest Sosa, "Beyond Scepticism, to the Best of our Knowledge", *Mind*, Sayı: 97, (1988).
- Feldman, Richard, "Foundational Justification", *Ernest Sosa and His Critics*, John Greco (ed.), Malden: Blackwell Publishing, 2004.
- Foley, Richard, "A Trial Separation between the Theory of Knowledge and the Theory of Justified Belief", *Ernest Sosa and His Critics*, John Greco (ed.), Malden: Blackwell Publishing, 2004.
- Fumerton, Richard, "Achieving Epistemic Ascent", *Ernest Sosa and His Critics*, John Greco (ed.), Malden: Blackwell Publishing, 2004.
- _____, "Sosa's Epistemology", *Philosophical Issues*, cilt 5, (1994).
- Goldman, Alvin I., "A Causal Theory of Knowing", *The Journal of Philosophy*, Cilt 64, (1967).
- _____, "Reliabilism", *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Version 1.0, London and New York: Routledge (1998).
- _____, "What is Justified Belief", *Epistemology: An Anthology*, Ernest Sosa, Jaegwon Kim, Jeremy Fantl, Matthew McGrath (ed.), Malden: Blackwell Publishing, 2008.
- Greco, John, "Introduction: Motivations for Sosa's Epistemology", *Ernest Sosa and His Critics*, John Greco (ed.), Malden: Blackwell Publishing, 2004.
- _____, "Sosa, Ernest (1940-)", *The Dictionary of Modern American Philosophers*, John R. Shook (ed.), Bristol: Thoemmes, 2005.
- _____, "Virtue Epistemology", *A Companion to Epistemology*, Jonathan Dancy, Ernest Sosa, and Matthias Steup (ed.), İkinci Baskı, Malden: Wiley-Blackwell, 2010.
- _____, "Virtues in Epistemology", *The Oxford Handbook of Epistemology*, Paul K. Moser (ed.), Oxford: Oxford University Press, 2002.
- _____, *Achieving Knowledge: A Virtue-Theoretic Account of Epistemic Normativity*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

- _____, Turri, John, "Virtue Epistemology", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/epistemology-virtue/> erişim: 12.01.2016.
- MacIntyre, Alasdair, *After Virtue: A study in Moral Philosophy*, Notre Dame: Notre Dame University Press, 1981.
- Peterson, Christopher; Seligman, Martin E. P., *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification*, Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Plantinga, Alvin, *Warrant and Proper Function*, New York: Oxford University Press, 1993.
- _____, *Warrant: The Current Debate*, New York: Oxford University Press, 1993.
- Pritchard, Duncan, *What is This Thing Called Knowledge*, London: Routledge, 2010.
- Roberts, Robert C.; Wood, W. Jay, *Intellectual Virtues: An Essay in Regulative Epistemology*, Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Sosa, Ernest, "An Interview with Ernest Sosa in EPhilosopher", <http://www.ernestsosa.com/interviews.html>, 31.08.2016.
- _____, "An Interview with Ernest Sosa: The Philosopher's Magazine, Fall 2011", <http://www.ernestsosa.com/interviews.html>, 31.08.2016.
- _____, "Intellectual Virtue in Perspective", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- _____, "Introduction: Back to Basics", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- _____, "Knowledge and Intellectual Virtue", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- _____, "Methodology and Apt Belief", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- _____, "Nature Unmirrored, Epistemology Naturalized", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- _____, "Reflective Knowledge in the Best Circles", *The Journal of Philosophy*, 94 (1997).
- _____, "Reliabilism and Intellectual Virtue", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- _____, "Reply to Linda Zagzebski", *Ernest Sosa and His Critics*, John Greco (ed.), Malden: Blackwell Publishing, 2004.
- _____, "Sources and Acknowledgments", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- _____, "The Analysis of 'Knowledge that p'", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- _____, "The Coherence of Virtue and the Virtue of Coherence", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- _____, "The Raft and Pyramid: Coherence versus Foundations in the Theory of Knowledge", *Midwest Studies in Philosophy* 5, (1980).
- _____, "The Raft and Pyramid: Coherence versus Foundations in the Theory of Knowledge", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- _____, "Theories of Justification: Old Doctrines Newly Defended", *Knowledge in Perspective, Selected Essays in Epistemology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

- _____, "Three Forms of Virtue Epistemology", *Knowledge, Belief, and Character: Readings in Virtue Epistemology*, Guy Axtell (ed.), Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, 2000.
- _____, "Twenty Epistemological Self-profiles: Ernest Sosa", *A Companion to Epistemology*, Jonathan Dancy, Ernest Sosa, and Matthias Steup (ed.), İkinci Baskı, Malden: Wiley-Blackwell, 2010.
- _____, "Two False Dichotomies: Foundationalism/Coherentism and Internalism/Externalism", *Pyrrhonian Skepticism*, Walter Sinnott-Armstrong (ed.), Oxford: Oxford University Press, 2004.
- _____, *A Virtue Epistemology: Apt Belief and Reflective Knowledge*, cilt I, Oxford: Oxford University Press, 2007.
- _____, *Reflective Knowledge: Apt Belief and Reflective Knowledge*, Volume II, Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Steup, Matthias, "Sosa, Ernest (1940-)", *Macmillan Encyclopedia of Philosophy*, Donald M. Borchert (ed.), Detroit: Thomson and Gale, 2006.
- Zagzebski, Linda, "Virtue Epistemology" *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Version 1.0, London and New York: Routledge (1998).
- _____, Fairweather, Abrol, "Introduction", *Virtue Epistemology: Essays on Epistemic Virtue and Responsibility*, Linda Zagzebski, Abrol Fairweather (ed.), Oxford: Oxford University Press, 2001.